

OTTO

OTTO 105

© MAK GRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

ŞABAN ALİ DÜZGÜN KİTAPLIĞI 06

Sosyal Teoloji –İnsanın Yeryüzü Serüveni–
Şaban Ali Düzgün

Son Okuma: Mehmet Aknar

Redaksiyon: MAK Grup Redaksiyon Ekibi

Grafik Tasarım: Nurullah Özbay

Uygulama: TAVOOS

Cilt: Birinci Cilt

Baskı: Ayrıntı Basımevi Ankara - Sertifika No: 13987

1. Baskı: Şubat 2017

2. Baskı: Temmuz 2018

Sertifika No: 33205

ISBN 978-605-9168-84-7

İletişim Adresleri

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4

06690 Çankaya Ankara

tel.-faks: 0312. 439 01 69

www.ottoyayin.com

otto@ottoyayin.com

facebook.com/otto.yayinlari

twitter.com/ottoyayin

SOSYAL TEOLOJİ

İNSANIN YERYÜZÜ SERÜVENİ

ŞABAN ALİ DÜZGÜN

OTTO

ŞABAN ALİ DÜZGÜN

Gümüşhane'de doğdu (1968). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (1989). Aynı fakültede Seyyid Ahmed Han merkezli olmak üzere, Hint-Alt kıtasındaki modernist hareketlerle ilgili olarak yüksek lisans çalışmasını tamamladı. Bu çerçevede İngiltere'de, School of Oriental and African Studies'de (SOAS) çalıştı. Doktorasını *Nesefti ve İslam Filozoflarında Allah-Âlem İlişkisi* adıyla verdi. Öğretim üyesi değişimi programı çerçevesinde Gregoryan Üniversitesi'nde (Roma) (2000-2001); Georgetown Üniversitesi'nde (Washington, DC) misafir öğretim üyesi olarak çalıştı (2003-2004). Profesör oldu (2005). Fulbright'la Birmingham Southern College'da öğretim üyesi olarak çalıştı (2007-2008). İngilizce İlahiyat bölüm başkanlığını üstlendi (2010-2012). Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nde (Kazakistan) ders verdi (2013). Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde lisans üstü dersler verdi (2014-2016). TOBB ETÜ'de Siyaset Bilimi Bölümü'nde dersler vermektedir. Fulbright Türkiye Seçici Komisyon üyesidir. İnternet üzerinden yayın yapan *Kelam Araştırmaları Dergisi*'nin baş editörlüğünü yapmaktadır (www.kelam.org/dergi). Hâlen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı başkanıdır. Yayımlanmış kitapları şunlardır: *Din, Birey ve Toplum* (1997), *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi* (1997), *Nesefti ve İslam Filozoflarında Allah-Âlem İlişkisi* (1997), *Sosyal Teoloji: İnsanın Yeryüzü Serüveni* (1999), *İnsan Hakları Eğitimi*, (2000), *Varlık ve Bilgi: Aydınlanmanın Keşif Araçları* (2008), *Maturidi'nin Düşünce Dünyası* (ed., 2011), *Allah Tabiat ve Tarih* (2016), *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan* (2016), *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar* (2016), *Kimliksiz Hakikatler* (2016), *Adem'den Öncesine Dönüş* (2016).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9

TEOLOJİNİN İNSANA DÖNÜK YÜZÜ: SOSYAL TEOLOJİ .. 11
Sosyal Teoloji: Dinin İnsana Dönük Yüzü 11

SOSYAL TEOLOJİNİN SACAYAKLARI

TANRI 17

1. TANRI 17

1.1. Tanrı Tasavvurumuz 17

1.2. “Tanrı tutulması” ya da Anlamsızlığa İndirgenen Hayat .. 30

1.3. Ezeli Ahit ya da İnsanın Kendine Şahitliği 37

1.4. İnsana Hareket Alanı Bırakan Bir Tanrı Doktrini 43

1.5. Değer Kaynağında DUALİTE Sorunu 51

İNSAN 63

1. İNSAN 63

1.1. Köle, Rakip ya da Ortak? 63

1.2. İnsanın Özgürlük İkilemi 72

1.3. Özgürlüğün Kaynağı 82

1.4. Çağdaş İnsan İçin Özgürlüğün Anlamı 86

1.5. Kendiliğinden Etkinlik 88

1.6. Sosyal Teolojinin İhtiyaç Duyduğu İnsan Prototipi 89

1.6.1. Üstün İnsan (İnsan-ı Kâmil)a Giden Yol:

Heteronomiye Karşı Otonomi 90

1.6.2. İnsan: Yaratılmış Yaratıcı 95

1.6.3. Kur'an'da İnsanın Hâkim Güç Olarak Görülmesine

İmkân Tanıyan Kavramsal Çerçeve 101

1.6.3.1. Allah'ın İnsana Kendi Ruhundan Üfleme Olması ... 101

1.6.3.2. İnsanın Halife Olarak Nitelenmesi 102

1.6.3.3. Ālemin, İnsanın Keşfedip Kontrol Edebileceđi Bir Yapıda Yaratılmış Olması (Teshîr)	103
TOPLUMSAL SÜREÇ VEYA DEĞİŞİM	105
1. Toplumsal Süreç veya Değişim	105
1.1. Öznelerarası İşbirliği ya da Çatışma	105
1.2. Değişimin İçsel ve Dışsal Nedenleri	113
1.3. Sosyal Süreç Kavramına Karşıt Bir Paradigma: “Mevcut olan, olması ihtimal dâhilinde olanların en iyisidir”	115
1.4. Dinamik Bir Sosyal Teolojinin Temel Nitelikleri	121
1.5. Mekanik Değişime Karşıtlık Diyalektik Değişim	128
1.6. İlerlemeci Teoloji	129
1.6.1. Açıklanabilir Rasyonel Doğa	129
1.6.2. Anlaşılabilir Rasyonel Toplum	130
KAYNAKLAR	145
DİZİN	153

ÖNSÖZ

İnsan düşüncesinin bazı evrelerden geçtiği ve her evredeki etkin düşüncenin, kendini sistemleştirecek insanları ürettiği bilinmektedir. Bu evreler, kolektif düşünce geleneğinin kırılma anlarıdır. Kırılma anına kadar aynı rotayı takip eden düşünce dinsel, kültürel, tarihsel, coğrafi vs. etkenlerle mevcut rotasından koparılır. Her dinin karakterinde, geleneği ya da geleneksel düşüncüyü böyle bir kırılmaya uğratma görevi vardır.

Bu tür kırılmalar, bazen din tarafından geleneğe ve kurulu ilişkiler ağına karşı, bazen de farklı düşünce eğilimleri tarafından dine karşı gerçekleştirilmiştir. Etkin tarihin en büyük ürünlerinden biri olarak ortaya çıkan Aydınlanma dönemi, büyük oranda bu ikinci örneği temsil etmektedir. Dine karşıtlığın zirvesine ulaştığı dönem ise 19. yüzyıldır. Varlığı salt pozitivist bir bakış açısıyla değerlendirme saplantısı, dine karşı, insanlığın şahit olduğu en büyük kırılmalardan birini gerçekleştirdi. Dinlerin resmettiği “Tanrı” tasavvurunun yanlış aktarılması ve insanın önüne kendisine rakip ve düşman bir “Tanrı”nın konulması bu kırılmayı şiddetlendirmiştir.

Bu tür kırılma anları, dinler üzerinde yeniden düşünmek ve zamanın evrilişinin getirdiği sıkıntılara ve iç çekmelere bir çözüm üretmek için fırsat yaratmaktadır. Çalışmamda, bu tür teşebbüslerde bulunan birçok düşünürün, kutsal kitapları ne kadar doğru algıladıklarını tespit

edip eleştirmeye ve yeni bir paradigmanın/zihin haritasının çerçevesini çizmeye çalışıyorum. İslam kelamının insana dönük yüzü şeklinde tanımlanabilecek yeni bir arayışı da *sosyal teoloji* adıyla kavramsallaştırıyorum.

Sosyal teoloji ile kastım nedir? Kitabın içinde detaylı bir şekilde tartışacağım bu kavramsallaştırmayla ilgili olarak şu kadarını burada söylemek yeterli olacaktır: Sosyal teoloji Allah, insan ve bu iki varlığın ortak eylem süreci olan *tarih* (toplumsal süreç) arasındaki ilişkiyi yeniden kavramsallaştırmayı hedeflemektedir. Böyle bir girişimi zorunlu kılan nedenler de, çalışmamızda tarihsel arka planlarıyla birlikte verilmektedir. Eserde *Tanrı'ya, İnsana ve Tarihe/Topluma* bakış açımızı sakatlayan paradigmanın üzerine oturduğu zeminin kayganlığı ve dayandığı argümanların tutarsızlığı ortaya konulmakta ve bunların yerine geliştirilecek yeni bir bakış açısı teklif edilmektedir.

Önceki baskılarına kıyasla oldukça genişlettiğim bu baskısında Sosyal Teoloji'yi farklı düşünce dizgelerini tetikleyecek şekilde yeniden tasarladım. Yeni başlıkların ve tartışma alanlarının bu amacına ulaşmasını diliyorum.

Son olarak, Sosyal Teoloji'nin hatasız bir şekilde okuyucuyla buluşması için Sosyal Teoloji'yi ciddi bir redaksiyona tabi tutan sevgili Nurseli Gamze Korkmaz'a teşekkür borçluyum. Aynı şekilde eseri baştan sona gözden geçiren Canan Aslan'a da müteşekkirim.

Şaban Ali Düzgün
Ankara 2017

KAYNAKLAR

- Abdul Hakîm, Halife, *Islamic Ideology*, (Lahor, 1974)
- Ahmed, Aziz, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslam*, (İstanbul, 1990)
- _____, "Sources of Iqbal's Perfect Man" *Studies in Iqbal's Thought and Art* ed. Saeed Sheikh, (Lahore, 1972)
- Alsan, Necip, *Çağımızı Hazırlayan Düşünce, Eylem ve Düşünce Açısından XIX. Yüzyıl*, (İstanbul, 1967)
- Altizer, Thomas, & W. Hamilton, *The Death of God*, (USA, 1966)
- Bağdadî, Abdulkâhir el-, *el-Fark beyne'l-firak*, tahk. M. Bedr (Kahire, 1328/1910)
- _____, *Ussulu'd-Din*, (İstanbul, 1346/1924)
- Bauman, Zygmunt *Yasa Koyucular ve Yorumcular*, (İstanbul: Metis Yayınları, 1996)
- Bedevî, Abdurrahman, *El-insan el-Kâmil fi'l-İslâm*, (Kahire, 1950)
- Benda, Julien, *The Living Thoughts of Kant* (London, 1952)
- Bernal, Martin, *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, (USA: Rutgers Univ. Press, 1991)
- Boetie, Etienne De La, *The Politics of Obedience: The Discourse of Voluntary Servitude*, New York: Free Life Edit., 1975.
- Bousset, J.B., *Discours sur l'histoire universelle*, (1670)
- Bresnahan, James F., "Rahner's Ethics: Critical Natural Law in Relation to Contemporary Ethical Methodology", *The Journal of Religion*, January 1976, Vol. 56, No.1.
- Buber, Martin, *I and You*, Terc. Ronald Gregory Smith, (New York: Scribners, 1958)
- Budick, Sanford, *Poetry of Civilization: Mythopoeic Displacement*

- in the Verse of Milton, Dryden, Pope and Johnston* (New Haven: Yale University Press)
- Buren, Paul van, *The Secular Meaning of the Gospel*, (New York, Macmillian, 1963)
- Carr, E.H., *Tarih Nedir*, (İstanbul, 1987)
- Cobb, John B., "A New Trio Arises in Europe", *New Theology*: 2, ed. M. Marty & D. Peerman (New York, 1965)
- Comte, A., *Pozitivizm İlmihali*, Çev. Peyami Erman (İstanbul, 1986)
- Cox, Harwey, *The Secular City, Secularization and Urbanization in Theological Perspective* (New York, 1966)
- Durant, Will, *Felsefe Kılavuzu*, Çev. Ender Gürol (Milliyet Yay., 1973)
- Düzgün, Şaban Ali, *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi* (Ankara, 1997)
- _____, *Din, Birey ve Toplum* (Ankara, 1997)
- _____, *Nesefti ve İslam Filozoflarında Allah-Âlem İlişkisi* (Ankara, 1998)
- _____, *Allah, Tabiat ve Tarih*, Ankara: Lotus Yay., 2005.
- _____, "Rasyonalist Düşüncenin Son Dönem Kur'an Yorumuna Etkileri" *II. Kur'an Sempozyumu* (Bilgi Vak. Ankara, 1996)
- _____, "Değişim Kavramı ve Toplumsal Değişimin Şartları", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, C.XXXVIII.
- Eliade, Mircae, *The Sacred and Profane*, 1957.
- Facre, Gabriel, "Issue of Transcendence in the New Theology," *New Theology*: 4, 180
- Fadner, Donald, "The Responsible God: A Study of the Christian Philosophy of H. Richard Niebuhr", *American Academy of Religion Dissertation Series*, no: 13 (Missoula, Mont.: Scholars Press, 1975)
- Ferre, F., *Language, Logic and God*, (N. York, Harper, 1961)
- Fetscher, Iring, "Tarih Felsefesi", *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, Deri. Çev. Doğan Özlem (İstanbul, 1997)
- Fradkin, Hillel, *Ibn Tufayl's Hayy Ibn Yakzan on the Relationship of Mysticism, Prophecy and Philosophy* (doktora tezi), (Chicago Univ., 1978)
- From, Erich, *Özgürlük Korkusu* (İstanbul, 1991)
- _____, "Social Psychology of the Reformation", *Religion, So-*

- ciety and the Individual*, ed. Milton Yinger (New York, 1957)
- _____, *A Social Psychological Interpretation of Lutheranism and Calvinism*, *Religion, Society and Individual* (New York, 1957)
- Gauthier, Leon, *Hayy ben Yaqdhan, Roman Philosophique d'Ibn Thofail, Texte Arabe et Traduction Française*, 2. bs., (Beyrut, 1936)
- _____, *el-Medhal li dirâsâti'l-felsefe'l-İslâmiyye*, terc. Muhammed Yusuf (Mısır, 1945)
- Gerson, L.P., *God and Greek Philosophy, Studies in the Early History of Natural Theology*, (London and New York, 1990)
- Hamilton, Kenneth, "Homo Religiosis and Historical Faith," *New Theology* 3, ed. Martin Marty & Dean Peerman, (New York 1965)
- Hanefi, Hasan, *Risâletün fi'l-lahuta ve's-siyase* (Spinoza'nın eserinin Arapça çevirisine yazdığı giriş (Kahire, trz.)
- Hartt, Julian N., *Theological Method and Imagination* (New York: Seabury Press, 1974)
- Hasan, Ishrat, *Metaphysics of Iqbal*, (Lahore, 1944)
- Hegel, G.W.F., *Vorlesungen Über die Philosophie der Geschichte*, (Berlin, 1837) (Onay Sözer tarafından *Tarihte Akıl* adıyla çevrilmiştir. Ara Yayıncılık 1990)
- Heistermann, Walter, "İlim ve Profanlık", Çev. Tomris Mengüşoğlu, *Felsefe Arkivi*, sayı: 16, (1968)
- Hick, John, *Philosophy of Religion* (New Jersey, 1973)
- _____, *The Existence of God* (New York, 1964)
- Hourani, George, "The Principal Subject of Hayy ibn Yaqzan", *Journal of Near Eastern Studies*, No: 15 (1956)
- Ibn Bâcce, *Tedbîrü'l-Mütevahhid (Kendi Kaderini Tayin/Tek Kişilik Felsefe)* Kaynak: Macid Fahri, *Ibn Bâcce, Opera Metaphysica* (Beyrut, 1968)
- Ibn Rüşd, *Commentary on Plato's Republic*, 64 (Lerner Çev.)
- Ibn Tufeyl, "Hayy the Son of Yaqzan," terc. George N. Atiyeh, *Medieval Political Philosophy: A Sourcebook*, ed. R. Lerner & M. Mahdi, Kanada 1963)
- İkbal, Muhammed, *Cavidnâme*, Terc. ve Şerh: A. Schimmel (Ank., Türkiye İş Bank. Yay., 1958)
- _____, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, (London, 1934)

- _____, *The Development of Metaphysics in Persia*, (London, 1908)
- Irish, Jerry A., "America and the Kingdom of God," *The Journal of Religion*, July 1976, vol. 56, No. 3
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, (İstanbul, 1339-1341)
- Jenkins, David, "Whither the Doctrine of God Now?," *New Theology*: 4, 65
- Kılıç, Sadık, "Tarih Felsejesi Açısından Kıssalar," *I. Kur'an Sempozyumu* (Ankara: Bilgi Vak. Yay., 1994)
- Kaplan, Abraham, *The New World of Philosophy* (New York, 1961)
- Kaufman, Gordon D., "On the Meaning of "God": Transcendence Without Mythology", *New Theology*, ed. M.Marty & D.Peerman (USA, 1967)
- Khatoon, "Jamilah, Iqbal's Perfect Man," *Studies in Iqbal's Thought and Art*, ed. Saeed Sheikh (Lahore, 1972)
- Killinger, John, *The Uses of Agnosticism: Secularism in Modern Literature*, *New Theology*: 3, ed. M.Marty & D. Peerman, (N. York 1965)
- Löwith, Karl, *Meaning in History* (Chicago: Univ. of Chicago Press, 1949)
- Lammens, H., *Mo'avvia Ier*, 330 (Melanges de la Faculte Orientale, iii, 194)
- Laslett, Peter, *The World We Have Lost*, (London, 1965)
- Kline, George L., *Spinoza in Soviet Philosophy*, (N.York: Humanities Press, 1952)
- Komanchak, J., M. Collins & D. Lane *The New Dictionary of Theology*, (edisyon) (İrlanda, 1988)
- Lovejoy, Arthur O., *The Great Chain of Being* (USA, 1974)
- Luther, Martin, *The Bondage of the Will*, Terc. Henry Cole, (Michigan, 1931)
- Macquarrie, John, "How Can We Think of God?," *New Theology*: 3, ed. M. Marty & D. Peerman (New York 1965)
- Maimonides, M., *The Guide of the Perplexed*, bab:II, kısım: 36
- Maturîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, tahk. F. Huleyf (Beyrut, 1970)
- Mekki, *Kûtu'l-Kulûb* (Kahire, 1351/1932)
- Meriç, Cemil, *Sosyalizm ve Sosyoloji Tarihinde J. Proudhon*, *Fakülteler Matb.* 1969)
- _____, *Ümrandan Uygurluğa* (İletişim Yay. İstanbul trz.)

- Meyerhof, Max ve Joseph Schacht (edisyon), *The Theologus Autodidactus of Ibn Nafis* (Oxford, 1968)
- Murchland, Bernard, "How Do We Speak of God Without Religion" *The Secular City Debate*, ed. Daniel Callahan, (New York, 1966 içinde)
- Mu'tik, Avvad b.Abdullah el-, *Mu'tezile, ve usûluhum el-hamse ve mevki'u Ehli's-Sünneti minha* (Riyad, 1996)
- Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Bahru'l-Kelâm*, (Mısır, 1911)
- Nicholson'un, R.A., "İnsan-ı Kâmil" mad. *MEB İslam Ansiklopedisi*.
- Niebuhr, R., *The Kingdom of God in America* (Harper Torchbook, 1959)
- Niebuhr, Richard, *The Responsible Self* (N. York: Harper & Row, 1963)
- Faith and History*, (N. York: Scribner, 1949)
- _____, *Radical Monotheism and Western Culture* (New York: Harper & Row, 1960)
- Nwyia, Paul, *İbn Ata'Allah (709/1309) et la naissance de la confrerie adilite*, (Beyrut, 1980)
- Ormsby, Eric L., *Theodicy in Islamic Thought: The Dispute over al-Ghazali's "Best of All Possible Worlds"* (Princeton Univ. Press, New Jersey, 1984)
- Özlem, Doğan, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, (İstanbul, 1997)
- Plehanov, G.V., *Tarihte Bireyin Rolü*, Çev. İbrahim Altınsay (İstanbul, trz.)
- Pollard, W.G., *Theology and Science at the Frontiers of Knowledge*, (Edinburgh: Scottish Academic Press, 1987)
- Porzig, Walter, *Dil Denen Mucize*, Çev. Prof. Dr. V. Ülkü, Kültür ve Tur. Bak. Yay. (Ankara)
- Rad, Gerhard von, *Genesis: a Commentary*, (Philedelphia: Westminster Press, 1961)
- Reinert, Benedikt, *Die Lehre vom tavnakkul in der klassischen Sûfik* (Berlin, 1968)
- Richmond, James, *Theology and Metaphysics* (England, 1970) Sendschreiben an Dr. Lücke, ed. Hermann Mulert (Gießen, 1908)
- Russell, Bertrand, "A Free Man's Worship", *The Basic Writings of Bertrand Russell 1903-1959*, Robert Enger ve Lester Denon, ed. (New York: Simon and Schuster, 1961)

- Shaw, Bernard, *The Black Girl in Her Search of God* (London, trz.)
- Sheikh, Saeed, ed. *Studies in Iqbal's Thought and Art*, (Lahore, 1972)
- Shaw, G. Bernard, *The Adventures of the Black Girl in Her Search of God* (London, 1934).
- Smith, R.G., *Martin Buber*, Çev. Mehmet Dağ (A.Ü.I.F. Dergisi, XXVI)
- Somerville, John, "Spinoza in Soviet Philosophy by G.Kline", *American Slavic and East European Review*, vol:14, no:1 (Şubat, 1951).
- Spinoza, B., *Tractatus Theologico-Politicus* (Hasan Hanefi'nin bu eserin Arapça tercümesi Risaletun fi'l-Lâhuta ve's-siyâse'ye yazdığı mukaddime (Mısır, trz.)
- Stace, W.T., *The Philosophy of Hegel* (Dover, 1955)
- Steven, Harvey, "İbn Bacce, Bireyin Kendi Kaderini Tayin Hakkı (Tek Kişilik Felsefe)", ed. Charles E. Butterworth, *İslam Felsefesinde Siyasi Düşüncenin Gelişimi* (İstanbul, 1999)
- Suyûti, *Kitâbu't-Tehaddus bi ni'meti'llah* (tahk. Sartain; Cambridge, 1975)
- Şatıbî, *el-Muvâfakât*, yay. Hazırlayan Ebu Ubeyde A. Salman, (Huber: Daru İbn Affan, 1997)
- Thomas, Owen, *Introduction to Theology* (USA, 1983)
- Tillich, Paul, *Systematic Theology* (Chicago: Chicago Univ. Press, 1951)
- _____, *The Interpretation of History*, (New York: Scribner, 1936)
- _____, "The Religious Symbol," *Journal of Liberal Religion*, II, No. 1 (Summer 1940)
- _____, "Theology and Symbolism," *Religious Symbolism*, ed. F.E. Johnson (New York: Harper & Row, Publishers, 1955)
- _____, "Religious Symbols and our Knowledge of God," *The Christian Scholar*, XXXVIII, No. 3 (September, 1955)
- Toynbee, Arnold, *Medeniyet Yargılanıyor, (Civilisation on Trial)*, 1948)
- Tozlu, Necmettin, "Batı'da ve Doğu'da İnsan Anlayışı", *Felsefe Dünyası*, Temmuz 1998, sayı: 27.
- Waddams, Herbert, *A New Introduction to Moral Theology*, (New York, 1965)
- Wehr, Hans, *al- Gazzali's Buch vom Gottvertrauen (Das 35 Buch des ihyâ 'ulûm al-dîn)*, (Halle/Saale, 1940)

- West, Charles C, “What it Means to Be Secular” *The Secular City Debate*, Ed. Daniel Callahan (New York, 1966)
- Wiebe, Donald, *The Irony of Theology and the Nature of Religious Thought* (McGill, 1991)
- Wilson, Bryan, *Religion in Secular Society, A Sociological Comment*, (USA, 1969)
- Yaffe, Martin D., “Two Recent Treatments of Spinoza’s Theologico-Political Treatise (1679): A Review Essay”, *Modern Judaism*, Vol. 13, No. 3 (Oxford University Press, 1993)
- Yavuz, Hilmi, *İslam’ın Zihin Tarihi: Bir Müslüman Aydın’ın İslam Üzerine Düşünceleri*, (İstanbul: Timaş Yay., 2009).
- Ziyaî, Hüseyin, “Sühreverdî: Aydınlanmacı Felsefe Doktrini (Otoritenin Kaynağına Doğru)”, ed. Butterworth, Charles E., *İslam Düşüncesinde Siyasi Düşüncenin Gelişimi* (İstanbul, 1999).

DİZİN

1830 devrimi 135

I. James 86

I. Kant 43

II. Dünya Savaşı 22

A

a priori 44, 46, 47, 49

Abdulkarim İbn İbrahim el-Cili 91

adalet 90

Âdem 58, 61, 127

adn cenneti 69

ahlak: ~ alanı 49; ~ ilkeleri 52, 53; ~ inkârın 93

ahlaki: ~ davranışlar 114; ~ dünya 25; ~ ilke 131; ~ monoteizm 71

akıl: ~ dini 138; ~ yetisi 94; ~mantuk ilkeleri 52; ~sal düzen 131

aklan: ~ buyruklar 107; ~ hilesi 107; ~ ilkeleri 107; ~ yetenel 66, 94

alegori 91

Allah: ~insan ilişkisi 57; ~ın mahiyeti 55; ~ın ayetleri 27; ~ın gayesi 67; ~ın halifesi 102; ~ın hikmeti 117; ~ın inayeti 76; ~ın kapısı 72; ~ın kelamı 15, 89; ~ın sıfatları 57; ~ın varlık tarzı 61; ~ın yaratma planı 63; ~ın yaratması 89, 117; ~insan iletişimi 38

Alman: ~ edebiyatı 93; ~ idealizmi 93; ~ liberal Protestanlar 22

alternatif Tanrı anlayışı 23

Altizer, T. 34

ampirik bilim 19

analitik felsefe ekolü 19

Anglo-Sakson dinamizmi 93

animizm 21

Antik Yunan 18

apokaliptik anlayış 126

Aristo 19, 56, 62, 106; ~ sistemi 56

Aristoteles 18

ashâbu'l-berâ 99

aşırı düzencilik 138

aşkın: ~ bir yaratıcı 40; ~ olan 34; ~ varlık 22, 42; ~lığın anlamı 40; ~lık 17, 42

ateizm 12

atılmışlık fikri 28

Atman 97

Aydınlanma: ~ dönemi 9; ~ felsefesi 107

ayetin lafzı 102

B

Babil Kulesi 69

Barth, K. 24

Batı: ~ dilleri 97; ~ kültürü 25; ~nın metafizik geleneği 42; ~nın tarihi 139; ~lı filozoflar 62

Bauman, Zygmunt 85

Beckett, Samuel 31

bedeni arzular 75

bedensel hicret 122

ben: ~ merkezli 98; ~bilinçli 95; ~cilleşme 80; ~lığın gerçekleşmesi 87; ~lığın yitirilmesi 84; ~lik kaybı 84

beşerî varlık 12

beyân 54; ~ın mahiyeti 54

bilebilen varlık 99

bilgimizin nesnelere 61

bilimsel: ~ değer 49; ~ dünya görüşü 22; ~ düşünce 49; ~ yaklaşım 19; ~ zorunluluk yasaları 96

bilme: ~ eylemi 45; ~ yeteneği 39

bireyin: ~ benliği 84; ~ kimliği 84

Bireysel: ~ benlik 87, 88; ~ yıkım 92

birinci dünya savaşı 139

Bismark 142

Boetie, Etienne De La 50

- Bonhoeffer, Dietrich 22
Bossuet, J. B. 101
Brahma 97
Buber, Martin 37
bulantı 28
Bultmann, Rudolf 22, 43
burjuva 137
buyurgan Tanrı tasavvuru 67
bürhânî 54
bütün 129; ~ün gerçekliği 109
büyü 21
büyük ben 97
- C
Calvin, J. 77
Camus, Albert 20, 21, 26
Cebrail 102
cemâdât 111
cennetten çıkarılma 71
Cilî 91, 93, 94
cin 65
cogito 41, 108
Comte, Auguste 137
Cox, Harvey 21, 34, 36
credo 41
- Ç
çağdaş: ~ düşünce 77; ~ toplum 87; ~
zihniyet 23
- D
damgalamak 86
değerler dünyası 55, 87
değişim 113; ~ ritmi 113
değişkenlik sabitesi 140
dehriyye 35
deizm 12
deneyciler 44
deneyim dünyası 110
deniz canavarları 70
Descartes 41, 49, 84, 106, 129
devlet otoritesi 83
devrim: ~ ideolojisi 81; ~ci teoloji 121
dış dünya 59
Diderot 106
Dilthey 110
dinamik mü'minin 97
dindışı: ~ düşünce 28; ~ gelenek 135; ~
insan 68
dinî: ~ düşünce 25; ~ gelenekler 11; ~
misyon 114
din: ~in Tanrısı 135; ~lerin Tanrısı 57;
~siz bir teoloji 22; ~lerin tarihsel şart-
lanmışlıkları 109
dinsel: ~ deneyim 82; ~ dogmalar 134;
~ düşünce 30; ~ kaynaklar 105; ~ ku-
rumun Tanrısı 34; ~ ve ahlaki değer-
ler 81
diyalektik: ~ düşünce 42; ~ felsefe 135;
~ gelişme 109
doğa: ~ bilimleri 137; ~ teolojisi 130
doğal: ~ eşitsizlik 79; ~ hukuk 131, 132;
~ ilkeler 14
Dostoyevski 58
dönüm noktası 125
düalist epistemoloji anlayışı 32
dünya: ~ tarihi 134, 135; ~ tini 135, 137
dünyevi 18, 26, 31, 32
düşünce: ~ devrimi 44; ~ dünyası 136;
~ gücü 68
- E
ebedî: ~ ideler 61; ~ lanet 71, 78, 79; ~
mekân 78
Ebu Bekir 114
Ebu Talib el-Mekki 117
efendisiz insanlar 85
ego 97
ehl-i Sünnet 92
Eliade, M. 68
el-kasdu'l-halki 65
el-kasdu't-teklifi 65
Empedokles 18
empirik gözlem 135
empiristler 106
emr 56, 98
emr âlemi 56
ene'l-hakk 97
Engels, Friedrich 136
epiküryen Tanrı 71
epistemik özne 54, 105, 107, 111
epistemoloji 106
Erasmus 76
erdem devleti 94
Eski Ahit 58, 62, 103, 114, 125
eski: ~ çağlar 43; ~ Doğu 60; ~ insanlar
31; ~ Mısır 18
Eş'ari kelamı 12
eşref-i mahlûkat 111, 113
esyanın: ~ gerçekliği 47; ~ hakikati 45; ~
isimleri 58, 59
etik 57
etkin tarih 9
evren: ~ anlayışı 32; ~ bütünlüğü 49; ~
kitabı 53; ~deki armoni 90; ~in baş-
langıcı 49; ~in büyüüsü 68; ~sel dinî il-
keler 92; ~sel hakikatler 52; ~selci fel-
sefe 105; ~sellik iddiası 110

- evrim safhası 57
ezeli: ~ ahid 37; ~ değerler 56; ~ inayet 31; ~ yazgı 78
- F
Fadıl b. Natık 91
Farabî 94
fatalizm 24, 96
faziletli Şehir 55
fenomen âlemi 44, 97
feodal sınıf 137
ferdiyet anlayışı 99
Feuerbach 22, 36, 136
Fichte 80
fikir insanı 95
filozofun tanrısı 135
fiziki: ~ bilimlerin kanunları 48; ~ eş-ya 61
fiziko-teoloji 130
Fransız: ~ aydınlanması 108, 109; ~ Devrimi 20
- G
Galatalılar 125
Galile 34
gaybî 111
Gazâlî 116, 117
geleneksel: ~ anlayış 123; ~ düşünce 9; ~ felsefe 106; ~ inanışlar 127; ~ metafiziksel kategoriler 58; ~ Tanrı anlayışı 35; ~ tümelci felsefe 111
Genesis 69
gerçek din 55
Goethe 93
göksel hareketler 44
görüngüler âlemi 61
görünür gerçeklik 138
güdücü değerler 49
gündelik yaşam 24
güven merkezi 87
- H
Habil 69
hâd 18
hakk 53; ~'in hitabı 53
halife 12, 102, 120
halk 98
halk âlemi 56
Hallâc-ı Mansur 97
Hamilton, W. 34
Haris el-Muhasibi 117
Harun Reşid 95
hasret 73, 74
Havva 72
hayalî değerler 57
hayât-ı tayyibe 55
hayvani benlik 75
Hegel 106, 107, 108, 109, 110, 134, 135, 136, 137, 140; ~'ci düşünce formu 136; ~'in felsefesi 108; ~'ci Sol 136
Heidegger, Martin 42
Heteronomi 90
Hıristiyan: ~ ateist 20; ~ dünyası 23; ~ düşünce 41; ~ geleneği 135; ~ ilahiyatı 20; ~ paradigma 69; ~i anlayış 126; ~i dünya görüşü 22; ~lık dairesi 78; ~i literatür 120
hidayet 14
hidâyet-i amme 45
hidâyet-i hasse 45
hidrojen bombası 81
hikmet 18, 38, 55, 127; ~in beş sütunu 18
Hint: ~ felsefesi 97; ~ mistisizmi 97
hitâbî 54
hulefâ 103
Hume 106, 129
hümanist varoluşçular 27
hümanizmin kaynağı 62
- İ
İblis 71
İbn Arabî 91
İbn Bâcce 94
İbn Haldun 108
İbn Nefis 91
İbn Sina 91
İbn Tufeyl 91
idea 143
ideal insan 97
idealist: ~ felsefeler 51; ~ filozoflar 87
ideler teorisi 61
ihvânü't-tecrîd 99
İkbal, Muhammed 93
ikinci geliş 126
iktisadi güçler 136
ilahî: ~ emir 71; ~ gaye 68; ~ gücün kaynağı 12; ~ hitap 127; ~ kelam 11; ~ kudret 99; ~ müdahale 72; ~ Olan 66, 69; ~ olan Öteki 34; ~ sıfatlar 12, 98; ~ tecelliler 39; ~ Varlık 97
ilk: ~ günah 69, 82; ~ Hıristiyanlar 21; ~ insan 103
ilm 127
ilmî disiplinler 19
imam-ı mübin 54
iman 37; ~ kavramı 34
imar etme 86

- imkân alanı 40, 41
inançsızlık 28
İncil: ~ 33, 35, 125; ~ geleneği 125
İngiliz yazarlar 132
İngiltere 85
inkâr geleneği 106
ins 65
insan: ~ aklı 104, 107; ~ aktı 37; ~ anlayışı 62; ~ benliği 74; ~ doğası 87; ~ düşüncesi 9, 17; ~ iradesi 77, 81; ~ kişiliği 87; ~ muhayyilesi 43; ~ özne 106, 107; ~ ruhu 14; ~ sorumluluğu 20; ~ tipolojisi 94; ~ türü 102, 112; ~ in atası 62; ~ in bilme aktı 110; ~ in eylemleri 78; ~ in fitrat yatağı 14; ~ in gerçek ben'i 99; ~ in hürriyeti 34; ~ in iradesi 13, 73; ~ in kişiliği 87; ~ in konumu 62; ~ in kurtuluşu 77; ~ in mü-kemmelliği 92; ~ in özneliği 105; ~ in varlık yapısı 64; ~ in varoluşsal serüveni 11; ~ in yaratıcılık kudreti 42; ~ in yaratılması 65; ~ in zihinsel çelişkileri 118; ~ lik niteliği 64; ~ -Tanrı benzeşimi 95
İnsan-ı kâmil 99
iradi varlık 118
İsa 18, 70; ~ Mesih 24, 126
İslam: ~ düşünce geleneği 71; ~ düşüncesi 37, 61; ~ düşünürleri 18; ~ kelâmı 10, 47; ~ öncesi 72; ~ şairi 97; ~'in Allah anlayışı 55; ~'in dünya görüşü 111; ~'i literatür 120
İsrail 126; ~oğulları 125
İyi İdesi 61, 62
izafi değerler 25
J
Jansenizm 78
K
kader: ~ birlikleri 79; ~ farklılıkları 79
Kadir-i Mutlak 56, 101
kâlü belâ 38, 39
kâmil: ~ insan 91, 93, 94; ~ nefisler 99
Kant 43, 44, 46, 47, 49, 50, 105, 106, 134
kanun koyucu 67
kapalı evren tasavvuru 120
kapitalist sınıf 137
kapitalizm 124
katelepsi 121; ~nin yorumlanması 121
katarsis fikri 121
katakstrof 122, 124, 125, 145
kategorik emperatif 21
kelam kitapları 47
kesinlik hâli 77
Kesir, Hayrun 55
Kierkegaard 42
kilise otoritesi 83
kimlik yitimi 84
Kitab-ı Mukaddes 22, 37, 62, 70, 100; ~ geleneği 62
kitle hareketleri 136
klasik teizm 34
Kline, George L. 108
kolektif düşünce geleneği 9
Kopernik 43, 44, 45, 46, 47, 51; ~ sonrası düşünce 51
kozmetik düzen 39, 128
kozmos 52, 89
köle: ~ sahipleri sınıfı 137; ~ lik ahlakı 49
kral peygamberler 114
kulluk ahlakı 50
Kur'an 17, 18, 35, 52, 54, 55, 58, 97, 117, 127, 143, 145; ~ metni 54; ~ öğretimi 52; ~'in varlık hiyerarşisi 111; ~ i terim 119
Kur'an-ı Kerim 56, 64, 115
kurulu düzen 84
Kuşeyri 117
kutsal kitaplar 9, 32, 42, 111, 113, 122, 128
külli ruh 97
kün makamı 99
L
Leibniz 49
Lessing, G. E. 133
levh-i mahfûz 54
leviyata 70
levyatan 100
liberal: ~ düzen 47, 50; ~ teoloji 22; ~ toplum 132; ~'izmin doğuşu 24
linguistik analizciler 31
Locke 49, 106
logos 37, 74
Lukacs 26
Luther, M. 76
Lücke 23
M
ma'rûf 102
Machiavelli 79
maddi dünya 99
makine-evren 50
makrokozmos 89, 97
Mandeville 132
Marksistler 26

- Marx, Karl 26, 108, 109, 124, 136, 137, 138, 140
 Marxist: ~ düşünce 136; ~ katarsis 123; ~ tarih tablosu 136; ~ler 122
 Maturidi 12
 mazoşist deneyim 82
 mekanist 130
 Mekke toplumu 114
 melekler 61
 Mephistopheles 93
 mesih 24, 125; ~çi anlayış 126
 mesihyanik bir bireyin 126
 metafizik: ~ özler 138; ~sel düşünce dönemi 18, 19; ~sel içerik 19
 mikrokozim 89
 Mill, John S. 138
 Milton 93
 minyatür kozmos 89
 mitik toplum modeli 143
 mitoloji 33, 43, 72
 mitolojik: ~ düşünce devri 18; ~ temelli Tanrı anlayışı 43
 mizan 66
 modern: ~ bilim 19, 41, 138; ~ felsefe 77; ~ insan 43
 Mütezili 12
 muhafazakâr toplumsal düzen 19
 muhtelif 102
 muhtemel evrenler 120
 mukaddem varlıklar 62
 Musa b. Meymun 95
 mutlak: ~ bağımlılık deneyimi 82; ~ bilgi 109; ~ fiil 92; ~ hareket 92; ~ irade 92; ~ İyi 57; ~ otorite 90; ~ özgürlük 108; ~ özne 105, 111
 muttakiler 54
 mükemmelleşme aşamaları 111
 münadi 39
 Müslüman: ~ coğrafya 96; ~ düşünürler 116; ~ kelimacılar 46; ~lann kitabı 54
 mütevekkil 119
- N
 Nazi 79
 nebâtât 111
 nefy ve isbat diyalektiği 139
 nesnelci yaklaşım 68
 nesnel dünyası 136
 neşeli tipler 116
 Newton 130
 nezîr 18
 Niebuhr, Richard 24, 56
 Nietzsche 22, 26, 42, 92, 93, 101
 nous 74
- nür 14
 nübüvvet 111
- O
 objektif: ~ aşama 65; ~ gaye 64; ~ realite 41
 ontolojik gerçeklik 111
 Orta Çağ 109; ~ yapısı 84
 Osman 114
 otonom bir tabiat 41
 otonomi 73, 82, 90
 otonomluk 40
 otoriter: ~ deneyim 82; ~ düşünce 82; ~ kişilik 83
 otoriteryanizm 127
- Ö
 öbür dünya 33, 34, 43
 Ömer 114
 özel mülkiyet 123
 özerk fail 73
 özgür: ~ irade 44, 76; ~lüğün doğası 85; ~lük problemi 72; ~lük sorunu 88; ~süzlük 137
 özne insan anlayışı 106
- P
 pagan tanrıları 21
 panteizm 17, 97
 para köleliği 47
 paralel düşünce 49
 Parousia 126
 Pavlus 125
 pedantokrasi 138
 Pers 126
 Phitagoras 18
 Pisagorcular 89
 Plato 18
 Platon 51, 57, 61, 62, 95, 140, 143; ~'un bilgi felsefesi 61; ~ik anlayış 61; ~ik-Stoik düşünce 47; ~ist bilgi teorisi 61
 post: ~-hipnotik telkinler 123; ~-Koperniken yaklaşım 47
 pozitivist: ~ bilimsellik 138; ~ düşünce 25; ~ tarih felsefesi 137
 pozitivism 19
 praksi 119
 pratik akıl 44
 praxis 127
 profan zemin 68
 proletaryanın sefaleti 124
 Protestan teologlar 23
 Proudhon, Pierre Joseph 21

R

Rab 38, 58, 70, 103
Rad, Gerhard van 59
radikal: ~ diyalektik düşünce 42; ~ perspektivizm 25; ~ sonluluk fikri 40; ~ teoloji 35
Rahman Suresi 52
rahmet ilkesi 72
Rahner, K. 68
rasyonel: ~ benlik şuuru 75; ~ Teoloji 47; ~ yaratıcı 56
realist yapı 53
reel dünya 41
reformasyon dönemi 24
rezillik yurdu 69
Rousseau, Jean J. 132
rölativizm 110
Rönesans 24, 40
ruh: ~ düşüncesi 49; ~ üfleme 102; ~un kurtuluşu 138
rüşt 38

S

sağ Hegelciler 136
sahte bilinçlenme 122, 123
salt: ~ akıl 49; ~ aklın ilkeleri 49
Sartre, J. P. 27, 28, 31, 42, 57, 58
Scheler, Max 138
Schelling 80
Schimmel 97
Schleiermacher, Friedrich 23, 82
Schopenhauer 92
Sehl b. Abdullah el-Tüsterî 119
seküler: ~ şehir 81; ~ teoloji 34; ~leşme 19; ~leşme hareketleri 34; ~leşme süreci 20
semavi 32
Shaw, Bernard 32
sınıf: ~ savaşları tarihi 137; ~lı toplumu 137
sistemci filozoflar 25
Sokrates 18
sol Hegelciler 136
somut düşünce 18
son: ~lu ben 98; ~suz ben 98, 99; ~suz uzay fikri 41
sosyal: ~ dilencilik 119; ~ dogmatizm 140; ~ felç 121; ~ grup 87; ~ saplantı 140; ~ süreç kavramı 115; ~ teoloji 14, 51, 116, 121; ~ teolojinin görevi 14
soyutluk sultanları 99
spekülatif: ~ akıl 44, 51, 134; ~ felsefe 109
Spengler, Oswald 139

Spinoza, Benedict 73
statükoculuk 123
stoik hikmet 119
subjektif: ~ aşama 65; ~ gaye 64; ~ ilkelere 53
sudur 56
sufi: ~ yaklaşım 94; ~ler 119
Sühreverdî 99
Sysiphus 74

Ş

Şâtibi 65
şey 98
şüphe 53, 74, 77, 81; ~ hâli 77

T

tabiat: ~ Filozofları 44; ~ kanunları 48; ~ kavramı 48; ~in işleyişi 51
tabiatüstü 13, 25, 51, 68; ~ olaylar 48
tabii: ~ düzen 117; ~ Teoloji 46, 47, 48; ~ Teolojinin Tanrısı 48
Tanrı: ~ anlayışı 22, 32, 43; ~ bilinci 15; ~ doktrini 20, 44, 58, 77; ~ düşmanlığı 107; ~ düşüncesi 32, 49; ~ fikri 21, 26, 35; ~ imajı 62; ~ inkârcılığı 107; ~ ismi 22; ~ kavramı 19, 25, 32, 33, 36; ~ özne 106; ~ öznesi 107; ~ seçeneği 32; ~ tasavvuru 9, 43; ~ tasvirleri 32; ~ tutulması 31, 37, 40; ~nın adı 31; ~nın ahlaki istekleri 70; ~nin amacı 31; ~nın Çocukları 120; ~nin gerçekliği 36; ~nin görülebileceği düşüncesi 17; ~nin Günü 125; ~nin hakikati 98; ~nin imajı 41; ~nin inayeti 24; ~nin kelamı 48; ~nin Konuşması 11; ~nin krallığı 70, 125; ~nin mutlak otoritesi 12; ~nin müdahaleleri 125; ~nin neliği 17; ~nin ölümü 23, 24, 26, 31, 34, 35, 36, 40, 42; ~nin özneliği 105; ~nin planı 64; ~nin reddedilmesi 106; ~nin ruhu 95; ~nin sesi 91; ~nin sıfatları 64, 98; ~nin sonu 22, 34; ~nin takdiri 77; ~nin vahyi 11, 66; ~nin varlığı 20, 105; ~nin yaratıcılığı 42; ~nin yaratma planı 69; ~nin yokluğu 20; ~ya reddiye 34; ~yı eylemsiz kılma modeli 37; ~insan düalitesi 15; ~sal akıl 107; ~sal değer 81; ~sal düzen 49; ~sal Takdir öğretisi 136; ~sız bir dünya 20
tarih: ~ felsefesi 135, 136; ~ sahnesi 142; ~in efendisi 135; ~in öznesi 135; ~in tekrarlanması 142; ~sel determinizm 143; ~sel dinler 109; ~sel Özneler 105;

- ~sel var oluş 108; ~selcilik fikri 110
te'vil nesnesi 53
tecrübe: ~ âlemi 46; ~cilik 110
tecrübi disiplinler 46
tecsim 17
teist filozoflar 19
teistik: ~ bilgi 45; ~ inançlar 51; ~ Tanrı anlayışı 43; ~ yaklaşım 47
Teizm 43
tek hakikat 110
tekilci anlayış 110
telos 139
tenzih 17
teodise tartışmaları 67
teologlar 23, 24, 34
teoloji 11
teolojik: ~ düşünce 63; ~ liberalizm 24; ~ söylem 25
teshîr 103
tevekkül 119
Tevrat 32, 40
Tevvâb 27
Tillich, Paul 22, 23
tinsel gelişim 137
tiran 77
toplam kişilik 88
toplum: ~ düzeni 132; ~ standartları 85; ~sal anomi 92; ~sal çalkantı 122; ~sal değişim 113, 139; ~sal düzen 50; ~sal felç 122; ~sal gerçeklik 124; ~sal hiyerarşi 114; ~sal süreç 10, 15; ~sal trahom 123; ~sal yapı 14; ~sal yasalar 124; ~un kaderi 113; ~un tahakkümü 85
toprak mülkiyeti 85
totaliter iktidarlar 86
Toynbee, Arnold 139
tümelci felsefe 105; ~ yaklaşım metodolojisi 106
- U
Übermensch 93
ulûhiyet 111
ulusal ben 79
Upanişadlar 97
uyuşturucu bağımlılığı 81
- Ü
üçlü gelişme yasası 137
ümit tarihi 126
- ümmü'l-kitâb 54
üretim araçları 122
üst insan 26
üst-insan 92, 93
üstün insan 90, 91, 93
ütöpik: ~ gelecek-devlet 138; ~ Toplum Modeli 143
- V
vahiy: ~ kitabı 53; ~ meleği 102
vahşi: ~ hayvanlar 95; ~ tabiat 95
varlığın: ~ bilgisi 138; ~ gerçekliği 45, 53; ~ göz bebeği 27; ~ ilkesi 106; ~ alanı 50, 60, 74, 96, 101; ~ hiyerarşisi 106; ~ ilkeleri 52, 53
varoluşçu: ~ felsefe 27; ~luk 12, 13
verili sistem 46
Voltaire 20, 106
Webster 121
- Y
Yahudi: ~ tarihi 125; ~ler 37, 126; ~lik 60, 69, 71, 133
Yakın dereceleri 75
yakın hâli 75
yaratılabilen varlık 99
yaratıcı faaliyet süreci 60
yaratılış: ~ gayesi 63, 67; ~ miti 69; ~ın altıncı günü 103
yaratılmış: ~ alan 40, 41; ~ evren 89; ~ varlıklar hiyerarşisi 111
yaratma: ~ eylemi 56; ~ hakkı 58; ~ iradesi 96; ~ Kitabı 62; ~ planı 86
yasa koyucular 85
yeni ahit 17, 124; ~ felsefe 106; ~Platoncu felsefe 56
yerleşik düzen 49
yeryüzünün halifesi 66, 102
yitik cenneti 55
Yunan 15, 18, 25, 62, 126, 128; ~ felsefesi 18, 62; ~ filozoflar 25; ~ mitolojisi 15; ~lıların Zeus'u 19
yüce: ~ hedefler 87; ~ varlık fikri 28
- Z
Zât-ı ilahî 98
zihinsel: ~ hicret 122; ~ katarsis 122; ~ kavrayış 87
zulüm 90